

УДК 321.02:316.2:005

**СТРУКТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ
В УМОВАХ ГЛОБЛІЗАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Оксана Кірієнко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

З'ясовано сутність та принцип дії основних чинників глобалізації – плінність та широка диференціація перспектив – на структуру соціальної і політичної реальності. Паралельно досліджено характер впливу інформаційного суспільства на структуру політичної реальності, її інституційний компонент та динаміку.

Ключові слова: глобалізація, інформаційне суспільство, інформаційно-технологічна парадигма, мережева структура, політична реальність.

Сучасний період розвитку людства характеризується низкою динамічних процесів: розширення і злиття світових ринків капіталу, інформації та послуг, посилення економічної взаємозалежності, зростаючі можливості пересування та комунікації. Нові умови на світовій арені, зумовлені наслідками глобалізації і розвитком інформаційного суспільства, змінюють роль і значення як традиційних суб'єктів політичної реальності, так і сприяють новим перспективам для індивіда. Отже, постає необхідність дослідити сучасні тенденції в соціальній і політичній реальностях, зумовлені, передусім, впливом глобалізації та розвитком інформаційного суспільства. Не ототожнюючи вказані процеси, розуміємо їх як тісно взаємопов'язані і взаємозалежні між собою, що зумовлюють одне одного і певною мірою живлять, формуючи унікальний контекст політичної і соціальної реальності.

Глобалізація – об'єктивний процес системного характеру, що охоплює усі сфери життя суспільства у світовому масштабі. У найзагальнішому варіанті глобалізацію можна визначити як процес, у результаті якого світ стає щораз більш взаємозалежним. Виникає своєрідна система, наслідком функціонування якої є те, що проблеми окремих суб'єктів міжнародних відносин з'єднуються в один цілісний комплекс. Посилення взаємозалежності можна спостерігати в більшості сфер суспільного життя, зокрема в економіці, культурі, політиці тощо.

Термін «глобалізація» у науковий дискурс увів американський соціолог Р. Робертсон у 80-х роках минулого сторіччя. Він визначив глобалізацію як процес, що належить одночасно і до компресії (стиснення) світу, і до інтенсифікації взаємодії його частин, тобто відбувається становлення світу як єдиного простору, в якому долаються обмеження, що накладалися географією, а просторово роз'єднані елементи інтенсивно взаємодіють між собою (стискання світу) [9]. Одну з головних ролей у цьому процесі відіграв розвиток комунікаційних технологій, які суттєво змінили якість людського існування. Важливою характеристикою стає інтеграція ринків, національних держав і технологій (тією мірою, з якою людство ще не стикалось).

Основними характеристиками глобалізації є:

– посилена міграція капіталу, людських та виробничих ресурсів у масштабах всієї планети;

- стандартизація законодавства, економічних та технологічних процесів;
- посилене використання комунікативних технологій та ріст туризму;
- прискорення динаміки фізичної і символічної мобільності;
- поєднання в межах одного процесу тенденцій до гомогенізації та диференціації процесів і перспектив, фрагментарності та інтеграції;
- зміна конфігурації та інформаційного змісту політичного, економічного, культурного просторів;
- актуалізація глобальних проблем, що пов'язані з ризикогенністю середовища, фізичною та інформаційною безпекою людини, розмиванням державного суверенітету;
- девальвація різноманітних кордонів у просторі та часі.

У межах глобалізації ми вирізняємо плинність та широку диференціацію перспектив як тенденції, що фундаментально змінюють структуру соціальної та політичної реальності. Плинність має універсальний характер для явищ і реляцій у межах глобальних трансформацій. Вона характеризує динаміку суспільних процесів. У цьому контексті З. Бауман відзначає: «... багато сучасників погоджуються з тим, що з настанням новочасних умов колись непохитна суспільна структура стала розмитою, розплилася в щораз живіші, багатовекторні, розпорошені та zdeцентралізовані процеси структуризації» [4, с. 92–93]. З погляду соціального конструктивізму процеси об'єктивації (інституціоналізації та легітимації) та екстерналізації соціальної реальності прискорюються. Упізнаваними характеристиками цієї зміни є зростання мобільності індивідів та капіталу в географічному просторі. Спостерігається постійне зменшення часу, потрібного для подолання певної відстані, проте у ХХ ст. кількісні зміни переходять у зміни якісні. Технологія принципово трансформує всі суспільні реальності, змінюючи кардинально суспільний досвід часу і простору. Відповідно, рівень мобільності стає індикатором сучасності чи знаком відсталості і несвободи. Як зазначає З. Бауман, «вхідним квитком у нову глобальну еліту є саме готовність жити серед хаосу і здатність процвітати в умовах невлаштованості; клубною карткою стає вміння позиціонувати себе у сплетінні можливостей, а не залишатися паралізованим однією довічною спеціальністю; візитною карткою стає згода зруйнувати створене своїми руками...» [3, с. 143]. У цьому контексті ще одним важливим аспектом глобалізації є символічна мобільність. Подібним типом мобільності володіють зіндивідуалізовані індивіди. Індивідуаліст з'являється як специфічний суспільний тип, який, передусім, характеризується здатністю до переміщення поміж численними доступними йому реальностями і світами (у формі символічного універсуму, культурних систем, світогляду – *О.К.*). Саме символічна мобільність є безпосередньою причиною динаміки процесів об'єктивації соціальної та політичної реальностей. Ми спостерігаємо за появою символічної мобільності без географічних переміщень.

Динаміка фізичної та символічної мобільності закорінена в об'єктивних умовах середовища, що стосується, передусім, сучасних комунікаційних технологій (переважно, міжлюдської, символічної комунікації – *О.К.*). Отже, динаміка суспільних явищ є базовою властивістю сучасного світу, що зумовлює інші риси.

Ще однією рисою глобалізації є тотальна диференціація перспектив (зростання різномірності світу – *О.К.*). Така особливість була властивим і попереднім етапам історії, проте сьогодні вона набуває нового контексту. Різномірність постає як властивість стану суспільної дійсності, враховуючи динаміку цієї дійсності.

Причому різномірність одночасно наявна на двох рівнях: мікрорівні – світогляд індивіда (його суб'єктивна реальність – *О.К.*) та на макрорівні – символічний універсум. Такі два рівні диференціювання діють за принципом зворотного зв'язку. Різномірність може

мати зовнішній і внутрішній характер. Зовнішній аспект різномірності – коли в межах території або культури проявляються «зовнішні» (поза етнічною, локальною культурою – *О.К.*) символи, цінності, значення. «Внутрішній» аспект проявляється у різномірності як результаті «автономізації» індивіда. Культура позбавляється гомогенності через часткові і селективні індивідуальні вибори та інтерпретації.

У такому контексті актуалізується проблема характеру структури політичної і соціальної реальності в процесі глобалізації. Тобто постає питання, чи наслідки глобалізації конструюють якісно нову соціально-політичну реальність, чи вони вводять додаткові елементи у структуру без фундаментальних змін? Щодо цього питання існують різні думки. Д. Белл зазначає, що «нова форма» соціуму не заміщує його індустріального чи навіть аграрного типу, а лише вводить додатковий інформаційний вимір, розглядаючи керування даними та інформацією як необхідні елементи складного за структурою суспільства, відповідно, «постіндустріальні тенденції не заміщують попередні соціальні форми як «стадії» суспільної еволюції, вони часто співіснують, поглиблюючи комплексність суспільства і природу соціальної структури». Д. Белл підсумовує: «Поняття постіндустріального суспільства – це парадигма соціального дослідження, що визначає нові осі громадської організації і нові напрями соціального розширення в розвинених суспільствах Заходу» [8, с. 128].

У цьому контексті протилежною є позиція Е. Тоффлера. На його думку, «третя хвиля» історичної трансформації припиняє розвиток індустріального суспільства у визначеному напрямі і радикально змінює його, найчастіше заперечуючи попередній досвід. Ця глобальна трансформація така ж революційна, як і промисловий переворот триста років тому, результатом якої постає не розширений великомасштабний варіант сучасного суспільства, а цілком нове суспільство [7, с. 20].

Поряд із посиленням глобалізаційних тенденцій у другій половині 60-х років ХХ ст. стрімко зростає кількість інформації, що циркулює в суспільстві. Багато вчених заговорили про те, що адекватно сприймати та опрацювати подібну лавину інформації людина не здатна. До 1980 р. у найрозвиненіших країнах світу сфера інформаційного бізнесу та інформаційних послуг починає стрімко зростати. Коцептуалізація цих тенденцій відображена в понятті «інформаційне суспільство». Спеціалісти, котрі запропонували термін, пояснювали, що він характеризує суспільство, в якому у надлишку циркулює інформація високої якості, а також наявні усі необхідні засоби для її зберігання, розподілу і використання [1, с. 39].

Для дослідження структурних змін соціальної та політичної реальності М. Кастельс запропонував концепцію «інформаційного суспільства». Концепції «інформаційного суспільства» підкреслюють визначальну роль інформації в суспільстві. Проте, на думку М. Кастельса, інформація та обмін інформацією супроводжували розвиток цивілізації впродовж усієї історії людства і мали велике значення у всіх суспільствах. Натомість «інформаційне суспільство» будується так, що генерування, обробка та передача інформації стали фундаментальними чинниками продуктивності та влади» [6, с. 42–43]. Подібний тип суспільства розвивається на тлі динамічних та суперечливих процесів глобалізації, що залучають чи відкидають усі точки земної кулі із загального соціального, символічного та економічного обміну. Під поняттям «інформаційні технології» М. Кастельс розуміє «сукупність технологій у мікроелектроніці, створення електронних обчислювальних машин та програмного забезпечення, телекомунікації та оптико-електронну промисловість» [6, с. 40]. Отже, ядро трансформації, що переживає сучасний світ, пов'язане з технологіями обробки інформації та комунікацією.

Фундаментом інформаціонального суспільства виступає інформаційно-технологічна парадигма, що базується на таких засадах:

1) інформація виступає сировиною технології, яка впливає, насамперед, на інформацію, а не навпаки. Інакше кажучи, технологія використовується для впливу на інформацію, а не інформація призначена для впливу на технологію, як було під час попередніх технологічних революцій;

2) ефекти нових технологій охоплюють усі види людської діяльності, оскільки інформація є інтегральною частиною будь-якої людської діяльності, всі процеси індивідуального і колективного існування безпосередньо формуються (хоча зрозуміло, що не детермінуються – *О.К.*) новим технологічним способом;

3) інформаційна технологія ініціює мережеву логіку зміни соціальної реальності, оскільки морфологія мережі добре пристосована до постійно зростаючої складності взаємодій і до непередбачуваних моделей розвитку. Мережа як конфігурація завдяки новим інформаційним технологіям матеріально забезпечена у всіх видах процесів та організацій, адже без них мережева логіка була б надто громіздкою для матеріального втілення. Мережева логіка потрібна для структурування неструктурованого за одночасного збереження гнучкості;

4) парадигма базується на гнучкості, коли здатність до реконфігурації стає необхідністю в суспільстві. Процеси постають не лише зворотними, але й виростає можливість модифікувати і фундаментально змінювати організації та інститути шляхом перегрупування їх компонентів. Здатність до реконфігурації – необхідна риса соціальної реальності, що постійно піддається змінам та організаційній текучості. Причому гнучкість може мати і регресивний характер, формуючи певну репресивну тенденцію, якщо ті, «хто переписує правила», завжди при владі;

5) важливою характеристикою інформаційно-технологічної парадигми є конвергенція конкретних технологій у високоінтегрованій системі (так звана NBIC-конвергенція – *О.К.*), коли, наприклад, мікроелектроніка, телекомунікації, оптична електроніка і комп'ютерні технології інтегровані в єдину систему [6, с. 50].

Важливо відзначити, що інформаційно-технологічна парадигма еволюціонує не до типу закритої системи, а до своєї відкритості як багаторівневої мережі. Вона характеризується адаптивністю та відкритістю у своєму історичному розвитку, всеохопністю та складністю.

Отже, виникає нова універсальна соціальна структура, що проявляється в різних формах залежно від різноманітності культур та інститутів. Така соціальна структура і пов'язана з виникненням нового способу розвитку – *інформаціоналізмом*, що формується внаслідок перебудови способу виробництва наприкінці ХХ ст.

В інформаціональному способі розвитку джерелом продуктивності є технологія генерування знання, обробки інформації та символічної комунікації. Специфічним для такого способу розвитку є вплив знання на саме знання як головне джерело продуктивності.

Нові інформаційні технології розглядаються не лише як засоби для використання, а й процеси для розвитку, адже через їх посередництво певною мірою зникає відмінність між користувачами і розробниками. Отже, користувачі можуть контролювати технологію, як, наприклад, у випадку з Інтернетом. Така тенденція породжує нове співвідношення між соціополітичними процесами творення й обробки символів та здатністю виробляти і розподіляти товари та послуги. Уперше в історії людства ідея (думка) прямо є виробничою силою, а не просто певним елементом виробничої системи.

Принципова відмінність інформаційно-технічної революції порівняно з її історичними попередниками полягає у швидкому поширенні інформаційних технологій на простір усієї планети. Проте швидкість технологічної дифузії є вибірковою – і соціально, і функціонально. Критичним джерелом нерівності в сучасному світі є відмінність у рівні доступу до нових технологій.

Однією з ключових рис інформаціонального суспільства є специфічна форма соціальної організації, в якій завдяки новим технологічним умовам, що виникли у цей історичний період, генерування, обробка та передача інформації стали фундаментальними джерелами продуктивності та влади. У цьому суспільстві технологічні форми соціальної організації пронизують усі сфери діяльності – від домінантних (економіка, політика) до побуту. Це перша ключова риса інформаціонального суспільства.

Другою важливою рисою є мережева логіка нової структури соціальної реальності. Постає мережеве суспільство, що твориться мережами виробництва, влади та досвіду, які формують культуру віртуальності в глобальних потоках, що пронизують час і простір. М. Кастельс наголошує на тому, що не всі соціальні виміри та інститути відповідають логіці мережевого суспільства, подібно тому, як індустріальні суспільства протягом довгого періоду включали доіндустріальні форми людського існування: «... усі суспільства інформаційної епохи пронизані – з різною інтенсивністю – логікою мережевого суспільства, динамічна експансія котрого поступово абсорбує і підкорює раніше існуючі соціальні форми» [6, с. 505].

Інформаціональне суспільство (як і будь-яке інше суспільство нового типу – *О.К.*) виникає «тоді (і якщо) спостерігається структурна реорганізація у виробничих відносинах, відносинах влади та відносинах досвіду. Подібні перетворення призводять до однаково вагомих модифікацій суспільних форм простору і часу і до виникнення нової культури» [6, с. 496]. Залежність суспільства від нових способів поширення інформації надає останнім великий обсяг влади, призводить до ситуації, коли «суспільство контролює їх, а вони суспільство» [6, с. 493].

Отже, одночасно зі змінами в матеріальній технології революційних змін зазнала соціальна і політична реальність: порівняно жорсткі та вертикально орієнтовані інститути заміщуються гнучкими і горизонтально орієнтованими мережами, через які здійснюється влада та обмін ресурсами. Усі сфери життя, від геополітики потужних національних держав і до буденного досвіду людини, змінюються, занурюючись в інформаційний простір і глобальні мережі. Технологія постає як ресурсний потенціал розвитку суспільства, що надає різні варіанти соціальних змін. Суспільство при цьому є порівняно вільним у виборі альтернатив свого розвитку.

Одним із важливих наслідків становлення інформаціонального суспільства є, за визначенням Е. Тоффлера, процес демасифікації, що означає рефлексивну індивідуалізацію потреб і підлаштовану під неї індивідуалізацію виробництва. Сучасна технологія дозволяє максимально знизити вартість виробництва індивідуалізованих товарів, а споживач більше не є простим об'єктом рекламно-маркетингових політичних маніпуляцій. Він свідомо формує себе, усвідомлюючи свій неповторний «стиль життя». «Стиль життя» є специфічною рисою інформаціонального суспільства, що передбачає можливість широкого вибору серед великої кількості альтернатив, а також опосередкування етичного (ціннісних смаків) й економічного (можливості їх матеріальної реалізації) контекстів. Індивіди солідаризуються на підставі певних стилів життя; у сучасному світі вони стали одним із чинників ідентифікації. Ще раз наголосимо, що якісний перехід виникає з появою нових комунікативних технік, що роблять інформаційні потоки інтерактивними. Єдність професійної

самореалізації, творчої активності та формування унікального стилю життя – характерні компоненти ідентичності індивіда інформаціонального суспільства [5].

В умовах інформаціонального суспільства система національної держави і її національної економіки отримує подвійний удар. З одного боку, від глобалізованих економічних організацій, що конкурують із національною державою; з іншого – від індивідів, включених у процес всесвітнього та неієрархічного взаємообміну інформацією. Формування «стилю життя» як нової екзистенційної парадигми імплікує формування «політик життя», тобто політик, що стосуються «проблем, породжених процесами самоактуалізації у посттрадиційних контекстах, де глобалізовані впливи глибоко проникають в індивідуалізований проєкт самості і, навпаки, де процеси самореалізації впливають на глобальні стратегії» [5].

Отже, на перший план у сфері політики виходить процес самоформування індивіда і локальних, об'єднаних стилями життя груп у глобальних комунікативних контекстах, а політична влада перетворюється на інструмент такого самоформування. Це означає, що поняття політики стає дедалі розмитішим, межі між політичним, громадянським і приватним стають менш помітними, а у сферу політичного дискурсу можуть бути введені будь-які питання, враховуючи й ті, що ніколи не вважались політичними. У тих суспільствах, де не відбувається такої зміни, а влада замкнена в межах традиційних політичних тем і локально-національних контекстів, створюються передумови політичного відчуження.

Звичайно, модель функціонування інформаціонального суспільства є досить абстрактною, і ми усвідомлюємо той факт, що далеко не всюди політика «стилю життя» виходить на перший план порівняно з політикою емансипації. Проте стає явною тенденція зміни специфіки структури політичної реальності, що тягне за собою зміну специфіки процесів сприймання цієї реальності.

Отже, окреслено основні тенденції у структурі соціальної й політичної реальності, що пов'язані з процесами глобалізації та функціонуванням інформаціонального суспільства. Глобалізація постає як система взаємозв'язків і взаємних впливів (позитивного і негативного характеру – *О.К.*), що репрезентують світ як цілісну систему, у якій спостерігається динамічна уніфікація економічних, політичних, соціально-інституційних, культурних сфер життя. У нових умовах чинник мобільності – і символічної, і фізичної – відіграє ключову роль. Загалом, структура соціальної і політичної реальності набуває характеру плинності. Плинність фактично перетворюється на універсальний імператив для явищ і реляцій у межах глобальних трансформацій. Інформаціональне суспільство також істотно трансформує структуру соціальної і політичної реальності, оскільки фундаментальними джерелами продуктивності і влади стає генерування, обробка та передача інформації.

Список використаної літератури:

1. Баксанский О.Е. Моя картина мира. Как человек создает повседневную реальность / О.Е. Баксанский, Е.Н. Кучер. – М. : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2014. – 576 с.
2. Бауман З. Відповідальність без сподівання на взаємність. Моральні конотації ситуації постмодерну / Зігмунт Бауман // Передмова до українського перекладу роботи З. Баумана «Етика постмодерну». – 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.raskopki1.kod.kiev.ua/new_page_1.htm.
3. Бауман З. Индивидуализированное общество / Зигмунт Бауман ; пер. с англ. – М. : Логос, 2005. – 390 с.
4. Бауман З. Плинні часи. Життя в добу непевності / Зигмунт Бауман ; пер. з англ. – К. : Критика, 2013. – 176 с.

5. Зимовец Р. Феноменология политического отчуждения / Р. Зимовец [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.raskopki1.kod.kiev.ua/new_page_5.htm.
6. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Мануэль Кастельс ; пер. с англ. ; под науч. ред. О.И. Шкаратана. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
7. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М. : ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1999. – 480 с.
8. Фрідман Й. Глобальна система, глобалізація та параметри модерності / Й. Фрідман // Глобальні модерності / за ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсон ; пер. з англ. Т. Цимбал. – К. : Ніка-Центр, 2008. – С. 127–128.
9. Social Identity: International Perspectives / ed. by S. Worchel. – London, 1998.

**TRANSFORMATION OF STRUCTURE OF POLITICAL REALITY
IN THE CONTEX OF GLOBALIZATION AND INFORMATIONAL SOCIETY:
THEORETIC-METHODOLOGICAL ASPECT**

Oksana Kiriienko

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy,
Department of Theory and History of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The essence of the main factors of globalizations and their effect on the structure of social and political reality are considered. In parallel, the nature of the influence of informational society on the structure of the political reality (particularly its institutional component and dynamics) is studied.

Key words: globalization, informational society, information-technological paradigm, network structure, political reality.